

Київський університет імені Тараса Шевченка

САТАНОВСЬКА Людмила Анатоліївна

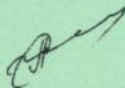
УДК 378.09(477)

**РОЗВИТОК ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ
В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ,
(1945-1995 РР.).**

13.00.01 - Теорія та історія педагогіки.

+ 13.00.04

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Київ - 1997

AB 39.075

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Київському університеті
імені Тараса Шевченка

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук, доцент
ПЛАХОТНИК Ольга Василівна,
Київський університет імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри педагогіки.

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор
СИРОТЕНКО Анатолій Йосипович,
Інститут педагогіки АПН України, старший
науковий співробітник лабораторії географії.

- кандидат педагогічних наук, доцент
УВАРОВА Ганна Євгенівна,
Національний державний педагогічний
університет ім. М.П. Драгоманова, заступник
декана природничо-географічного факультету,
доцент кафедри фізичної географії.

Провідна установа - Харківський державний університет ім.
О.М. Горького

Захист відбудеться " 19 " грудня 1997 року о 14⁰⁰ годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.34 в Київському
університеті імені Тараса Шевченка (252033, м. Київ, вул.
Володимирська, 60, ауд. 303).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського
університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розісланий " 19 " листопада 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В. Плахотнік

О.В. Плахотнік

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00737616 (U)

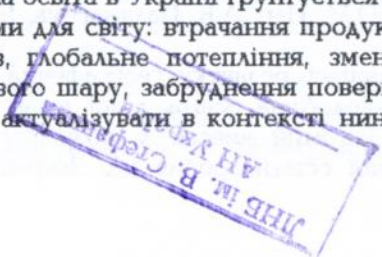
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми. Останніми роками у світі значно посилилася увага до географічної освіти, її змісту, ролі у формуванні світогляду, загальної культури людей, важливе місце відводиться географічній освіті і вихованню громадян. Як одна зі складових духовного становлення особистості, вона потребує нових підходів, нових шляхів розвитку, удосконалення змісту та технологій побудови навчально-виховного процесу, методологічної переорієнтації географічної освіти на особистість студента, що неможливо без активізації інтелектуального, духовного потенціалу нації, прогресу науки, без піднесення сучасного рівня системи освіти, а також зростання загальної і політичної культури народу.

Система освіти, в тому числі і географічної (разом з усією сферою духовної культури), перебуває в кризовому становищі. Вихід із нього полягає в шляхах активного пошуку. Саме в цьому напрямі і працюють науковці України, які, намагаючись зрозуміти теперішній стан освіти та її складової університетської географічної освіти, і, вивчаючи міжнародний досвід, прагнуть визначити перспективні шляхи подальшого розвитку. Практика показує, що у загальній навчальній програмі університетів географії відводиться важлива роль. Глибоке розуміння того, що відбувається, немислиме без вітчизняної географії.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на визнанні того факту, що вагомий приріст географічних знань повинен забезпечувати зміст географічних дисциплін. Виникає потреба у вивченні змісту університетської географічної освіти, оволодіння якою зумовлено необхідністю відновлення втрачених традицій бережливого ставлення до природи, повернення забутих імен вітчизняних природоохоронців і екологів, перспективою розвитку вищої географічної освіти. Курс географічної університетської освіти повинен не лише відбивати суто фізико- чи економіко-географічні факти, а й відображати етнічні особливості населення, сприяти формуванню у студентів національної самосвідомості, інтелектуального розвитку, глибшому засвоєнню ними системи знань про історію свого народу, культурні витоки, соціально-економічні особливості України, а також розкривати просторові аспекти явищ.

Університетська географічна освіта в Україні ґрунтується на тих пріоритетах, що стали спільними для світу: втрачання продуктивної суші, стрімке зменшення лісів, глобальне потепління, зменшення атмосферного захисного озонового шару, забруднення поверхневих та ґрунтових вод. Її потрібно актуалізувати в контексті нинішньої

концепції географічної освіти, наявного рівня знань, джерел та інформації, які потрібні для поліпшення географічного та екологічного мислення й дій.

Актуальність теми дослідження зумовлюється і спрямованістю державної програми "Освіта" (Україна ХХІ століття), втратою географією своєї культурно-виховної ролі, недостатньою кількістю методичних посібників для студентів та викладачів, схематизмом тексту підручників. Назріла проблема вимагає перебудови змісту університетської географічної освіти, а також нових навчальних програм і навчально-методичних посібників, вироблення нових підходів до навчання студентів географії. Принциповою відмінністю нового змісту географічної освіти в університетах має стати варіативність, яка визначатиметься альтернативними навчальними програмами і підручниками, різнорівневність, що дасть змогу розвивати індивідуальні здібності студентів, формувати активно творчу особистість.

Як бачимо, перед національною системою географічної університетської освіти стоїть низка проблем. Відсутність жорсткого ідеологічного контролю, політичні зміни, зміни соціальної структури, процес становлення самосвідомості українського народу, розширення зв'язків із зарубіжними партнерами - всі ці фактори суспільного розвитку свідчать про переосмислення багатьох цінностей, ідей, стереотипів, потребують нових теоретичних методологічних трактувань. Це саме стосується і сфери географічної освіти, яка пов'язана з усіма ланками суспільного механізму.

На потребу вивчення у закладах вищої освіти географічних особливостей території України у часі та в історичному плані вказують такі дослідники, як В.Г. Бондарчук, Н.Б. Вернандер, К.Г. Воблій, В.С. Гаврилюк, В.Г. Григорович-Барський, О.Г. Діброва, Д.П. Журавський, В.Д. Заставний, В.І. Крокос, В.М. Кубійович, А.І. Лашко, О.М. Маринич, С.Л. Рудницький, А.Й. Сиротенко, В.М. Чирвинський, П.П. Чубинський, П.Г. Шищенко та ін.

Окремі аспекти географічної освіти досліджували: О.О. Боряк, З.Д. Болгарський, А.Ф. Будзан, А.Й. Дахній, Г.В. Долган, Н.В. Зубов, М.В. Кабузан, С.М. Ковальов, В.П. Корнєєв, Л.І. Крутлик, Ю.П. Лащук, Ю.М. Пар, Л.Б. Паламарчук, Б.Я. Пугач, В.І. Шевченко, З.Е. Файчак.

У процесі розвитку географічної освіти неабиякого значення набула екологічна освіта, різні аспекти якої досліджувало чимало вчених. Вагомий внесок у розробку мети, завдань і принципів екологічної освіти зробив І.Д. Зверев; істотний вклад у побудову

системи змісту екологічної освіти вніс О.М. Захлебний; питання теорії і практики формування відповідального ставлення школярів до природи дослідила І.Т. Суравегіна; ряд досліджень з питань екології у процесі вивчення конкретних курсів провели С.В. Васильєв, А.С. Волкова, Я.І. Габєв, Т.В. Кучер, І.С. Матрусов, В.М. Назаренко, О.В. Плахотнік, Н.А. Пустовіт, М.В. Самойленко, В.Д. Шарко та інші; деякі аспекти екологічної освіти розглянули О.М. Алексєєв, В.І. Андрейцев, М.А. Воїнстинський, Б.Г. Йоганзен, І.М. Костицька, Н.В. Лисенко, М.М. Назарук, С.П. Павлюченко, З.П. Плохій, А.П. Сидельковський, О.С. Сластьоніна, Т.С. Тарасенко, М.С. Швед та інші.

Аналіз розвитку географічної освіти в Україні дає можливість визначити місце географії в системі національної освіти, досягнення географічної освіти та подальше її використання, з урахуванням нових завдань, поставлених перед університетською географічною освітою України.

Досліджувана проблема багатоаспектна, вона включає методологічний аспект, що передбачає розроблення концепції географічної освіти в університетах, яка відображає національні тенденції у вивченні географії; географічний аспект, що ґрунтується на оптимальному виборі специфічного матеріалу для університетських курсів з географії. Аналіз висвітлення цієї проблеми в літературі та географо-педагогічне і методичне значення її свідчать, що питання змісту географічної освіти в університетах України в період 1945-1995 рр., як одна із сторінок розвитку української педагогіки, розроблено ще недостатньо, вони не стали предметом спеціального наукового дослідження, простежується певна односторонність у дослідженнях. Тому це дисертаційне дослідження спрямоване на заповнення певних прогалів історико-теоретичного та географо-педагогічного характеру, що стало вирішальним фактором у виборі теми дисертації "Розвиток географічної освіти в університетах України (1945-1995рр.)", визначенні об'єкта і предмета, мети, гіпотези дослідження, завдань наукового пошуку, новизни, теоретичної і практичної значущості.

Об'єкт дослідження - географічна освіта в університетах України.

Предмет дослідження - тенденції розвитку університетської географічної освіти в Україні (1945-1995 рр.).

Мета дослідження - визначити особливості трансформації університетської географічної освіти, теоретично обґрунтувати її змістові компоненти, гуманістичне та екологічне спрямування.

Завдання дослідження:

1) проаналізувати процес розвитку географічної освіти за період 1945-1995 рр.;

2) теоретично обґрунтувати та конкретизувати суть понять "освіта", "географічна освіта", "зміст географічної освіти";

3) визначити основні змістові компоненти університетської географічної освіти;

4) розкрити гуманістичний аспект та екологічні засади змісту університетської географічної освіти.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що функціонування університетської географічної освіти буде ефективним за умов постійного удосконалення її змісту, наповненого гуманістичним та екологічним потенціалом, які враховують історичний досвід вітчизняних університетів, їхні традиції, особливості сучасного стану і тенденції розвитку університетської географічної освіти.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1945-1995 рр. Одночасно ми розглядаємо події попередніх часів, що пояснюються потребами дослідження і дає можливість розкрити питання, які вивчають в їхньому послідовному зв'язку. Рамки дослідження обумовлюються прийнятими постановами "Про заходи поліпшення спеціалістів та удосконалення керівництва вищою та середньою освітою в країні" (1968 р.), законом "Про освіту" (1990 р.).

Методологічна основа дослідження ґрунтується на провідних положеннях теорії пізнання про роль практики у пізнанні та перетворенні дійсності, про неподільну єдність процесів і явищ системи "природа-людина-суспільство", про об'єктивність світу природи; спирається на Закон України "Про освіту", Державну національну програму "Освіта" (Україна ХХІ століття), "Концепцію гуманізації та гуманітаризації освіти".

Методи дослідження: аналіз наукових положень про зв'язок, взаємообумовленість і цілісність природи і людини, освіти та географічної освіти; сукупність загальновизнаних методів: загальний метод пізнання, на якому ґрунтується спеціальний метод історизму (вивчення програм, планів із географії, осмислення традиційного і новаторського досвіду; емпіричний (вивчення документації, програм тощо); теоретичний (критичний аналіз стану розв'язання проблеми в літературних джерелах - педагогічних, філософських, психологічних, географічних; аналіз змісту університетської географічної освіти на сучасному етапі розвитку національної вищої школи; узагальнення характеристик дослідження).

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні основних тенденцій розвитку університетської географічної освіти як окремої галузі системи географічної освіти, що має основні змістові компоненти; визначенні її гуманістичного потенціалу, екологічних засад як основи трансформації університетської географічної освіти.

Теоретична значущість дослідження полягає в обґрунтуванні: університетської географічної освіти як окремої галузі географічної освіти, що має свої закони і закономірності, зміст, методи і форми; особливостей розвитку основних компонентів змісту університетської географічної освіти; найважливіших етапів розвитку географічної освіти, що мають прогностичну спрямованість і можуть стати основою для розробки нових науково-теоретичних напрямків досліджень у цій галузі освіти.

Практична значущість одержаних результатів дослідження полягає у вирішенні завдань, що мають велике значення для розвитку університетської географічної освіти.

Результати дослідження можуть бути використані викладачами, аспірантами вузів, для підготовки курсів лекцій, семінарських, практичних та факультативних занять зі студентами географічних факультетів.

Особистий внесок автора в одержанні наукових результатів полягає у: теоретичному обґрунтуванні основних ідей і положень досліджуваної проблеми; виявленні тенденцій розвитку університетської географічної освіти та визначенні відповідних його періодів; оригінальності практичного застосування отриманих висновків у процесі читання лекцій, спецкурсів, індивідуальних занять і консультацій.

Вірогідність наукових положень, висновків і результатів дослідження забезпечується документальною основою дослідження, використанням архівних документів, матеріалів, обґрунтованим вибором методів вивчення, адекватних предмету, меті, завданням дисертаційної роботи.

Апробацію і застосування результатів дослідження здійснено шляхом публікації їх у наукових виданнях, розроблення серії еколого-географічних карт, що увійшли до "Атласу Поліського району". Основні публікації автора видано у формі трьох статей та тез п'яти конференцій: "Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми" (Чернівці, 1996 р.), "Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку" (Київ, 1996 р.), "Проблеми наступності та інтеграції змісту навчання у системі "ШКОЛА - ПТУ

- ВНЗ" (Вінниця, 1996 р.), "Традиції виховання у світовій народній педагогіці" (Київ - Рівне, 1995 р.), "Педагогіка миру в навчально-виховному процесі школи і вузу" (Рівне, 1995 р.).

На захист виносяться:

1. Положення і висновки, які характеризують основні тенденції розвитку географічної освіти в Україні (1945-1995 рр.).

2. Теоретичне обґрунтування та конкретизація суті понять "освіта", "географічна освіта", "зміст географічної освіти".

3. Наукове обґрунтування основних змістових компонентів університетської географічної освіти.

4. Теоретико-практичне обґрунтування гуманістичного потенціалу, екологічних засад змісту університетської географічної освіти.

Структура дисертації: дисертація складається із вступу, двох розділів (кожен з яких має по три параграфи), висновків (обсяг основного тексту - 176 сторінок), списку використаних джерел (303 джерела) та 7 додатків.

Автор виражає щире подяку кандидату педагогічних наук, доценту кафедри педагогіки Київського університету ім. Тараса Шевченка Лідії Тимофіївні Тюпті за надану допомогу та консультації при підготовці нашого дисертаційного дослідження.

Основний зміст дисертації

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, методи дослідження, наукову новизну, теоретичну і практичну значущість; сформульовано положення, які винесено на захист, а також подано відомості про апробацію дослідження.

У першому розділі **"Розвиток географічної освіти в Україні як педагогічна проблема"** аналізуються рівні географічної освіти, зокрема, університетської, історичні аспекти розвитку її змісту, визначаються поняття "освіта" і "географічна освіта", "зміст освіти" і "зміст географічної освіти". В літературній спадщині (словниках, енциклопедіях, підручниках, науковій, нормативно-правовій, класичній літературі) їх суть розкрито лише частково, фрагментарно.

Кожна з дефініцій освіти відображує окремі грані, аспекти освітнього феномену, засвідчуючи тим самим його багатоякісність. Загальна методологічна позиція і стратегія наукового пізнання освіти та її складників мають бути достатніми для теоретичного пояснення самоорганізації й розвитку, системності і цілісності, історичної і регіональної конкретності, колективно-узагальної та індивідуально-узагальної, індивідуально-унікальної спрямованості освітньої сфери. У цьому разі методологічний апарат може бути

надійним фундаментом для плідного теоретичного осмислення освіти і, зокрема, географічної як специфічно-спеціальної освіти, спрямованої на культурно-інформаційне відтворення цілісної людини, що інтегровано вбирає основні види освіти, утворюючи складну освітню підсистему.

У наш час змінюється ставлення як до знань, умінь і навичок, так і до мети географічної освіти, яка полягає в: 1) забезпеченні об'єктивування (усвідомлення) досвіду, який людина набуває у повсякденному житті, та введенні у світ досвіду, набутого суспільством (Носенко Е. Л.); 2) розвитку тих здібностей особистості, які потрібні їй і суспільству; забезпеченні можливостей ефективного самоосвіти за межами інституціоналізованих освітніх систем (Карєєв М.).

Географічна освіта в університетах, що історично склалася як сукупність компонентів, поступово набирає ознак і характеру складної системи. Генезис її відбувався шляхом ускладнення морфології. Формування та еволюція географічної університетської освіти відбувається в складному поєднанні зовнішніх (місце в загальній соціальній системі, мета, завдання, організація, зміст, ефективність тощо) і внутрішніх (внутрішньосистемні зв'язки, суб'єкти й об'єкти, географічна наука, науково-методичне забезпечення тощо) факторів.

Ефективність освіти, зокрема, географічної, визначається у зіставленні її з метою і засобами досягнення; внеском їх у вироблення матеріальних та духовних цінностей, у навчання майбутніх поколінь мистецтву правильно жити не тільки у майбутньому, а й у сьогоденні. Порівняння мети, результатів освіти та географічної освіти дає відповідь на запитання, чи є необхідними і достатніми існуючі форми, методи і зміст освіти та географічної освіти з точки зору затрачених зусиль.

Освіту, зокрема географічну, деякі автори (В.В. Ніколіна, М.М. Сватков та ін.) розглядають як цілісну систему, яка переробляє і передає людям великі потоки життєво важливої інформації (досвід). Крім загальної структури, якою характеризується будь-яка освітня система, географічна освіта має додаткову специфічну будову, пов'язану із виробленням та передачею особливої географічної інформації. Вона неначе віддзеркалює освітню систему.

У ході дослідження нами було визначено етапи розвитку університетської географічної освіти, які набувають нині, у період відродження української державності, у час, який є перехідним від

догматично-спрощеного до інтелектуально-аналітичного усвідомлення минулого та розуміння теперішнього, неабиякого значення.

1945 - 1954 рр. - період "стійкого зростання світової економіки", наукового "геомодернізму", повернення географії на рівень "мирної тематики", обґрунтування статусу та завдань географічної університетської освіти, відродження діяльності університетів та заснування, реорганізації (створення кафедр геоморфології, метеорології, гідрології, розширення кафедри фізичної та економічної географії, геодезії та картографії).

1954 - 1968 рр. - період, який означає новий етап розвитку вищої школи, в тому числі університетської географічної освіти, розширення мережі вузів, створення географічних факультетів та кафедр географії у Львівському, Харківському, Одеському університетах, збільшення кількості студентів-географів. Це період формування прикладної географії, нових її напрямів - основ ландшафтного аналізу, природокористування та охорони природного середовища України; поєднання кількісних методів із традиційним розглядом об'єктів географічного дослідження; розширення сфери наукових географічних досліджень; розвитку однорівневої системи вищої освіти, в тому числі географічної; подальшого удосконалення підготовки і розподілу спеціалістів-географів для планової економіки; переходу від вивчення пояснювальної географії до прогностно-конструктивної, концептуальної, що зумовлювалося потребами практики, ускладненням взаємодії між суспільством і природою. У своєму розвитку географія пройшла шлях від дидактики до аналізу, від аналізу до концептуалізації.

1968 - 1995 рр. - період інтенсивного накопичення географічних знань, зміни підходів, методів та сфери досліджень, що сприяло зростанню ролі університетів, покликаних забезпечувати народне господарство, різні галузі науки та культури висококваліфікованими кадрами. Це період завершеності процесу формування університетської географічної освіти, встановлення стійкої і водночас гнучкої системи географічної освіти, докорінної зміни взаємовідносин природничих наук (взаємопроникнення різних галузей досліджень призвело до об'єднання їх, поглиблене дослідження - до спеціалізації і більш чіткої диференціації географії), що зумовило перебудову виховного та освітнього процесів університетської географічної освіти, оновлення її змісту, подолання шаблонності і формалізму, залучення студентів до пошукової діяльності.

Звернення до історії розвитку університетської освіти, до її складової різноманітності стає більш актуальним та правомірним, оскільки відображує ставлення людини до суспільства, до природи, до своєї історії, безпосередньо впливає на самосвідомість нації. Усвідомлення фактів історії розвитку університетської географічної освіти дає змогу поставити і приступити до вирішення таких питань, без освоєння яких неповним і недосконалим буде навчальний процес з географії в університетах, і, можливо, немислимим суспільний процес.

На підставі аналізу дидактичних джерел багатьох авторів (Ф. Пінчмел, В.І. Сілін, А.Й. Сиротенко та ін.) нами виявлено основні компоненти процесу географічної освіти, за якими визначаються тенденції розвитку: а) цілі, які детермінуються вимогами суспільства до університетської освіти; б) зміст; в) організаційні форми та методи роботи зі студентами; г) умови, за яких відбувається нормальне функціонування системи (науково-методичне забезпечення тощо).

Вища географічна освіта має бути наближеною до найбільш відомих світових систем (не втративши своєї фундаментальності) за якістю і рівнем освіти, яку здобувають, і еквівалентністю відповідним освітнім рівням дипломів.

Ефективність розвитку географічної освіти залежить від багатьох факторів, зокрема, від якості підручника (його структури, стилю викладання матеріалу, дидактичного і методичного забезпечення, поліграфічних якостей).

Нові підручники, навчально-методичні комплекси мають відповідати сучасному рівню географічної науки, бути методично забезпеченими і дидактично вивіреними. Вони повинні піднести на новий рівень викладання географії, пробуджувати пізнавальний інтерес студентів до романтики експедицій, бажання вивчати рідний край.

Нові підручники з географії в складі навчально-методичних комплексів мають забезпечувати і сприяти:

- 1) засвоєнню фундаментальних наукових географічних знань - теорій, гіпотез, ідей, законів, закономірностей, фактів і відповідних їм термінів і понять; це повинно забезпечити формування наукової картини світу через пізнання природи географічної оболонки і світового господарства, населення, просторової диференціації природних умов і ресурсів, поселень, культурних ландшафтів за окремими регіонами (материками, океанами, країнами);

2) відображенню сучасного стану географії, природного середовища, технічного оснащення досліджень, предметного осмислення і органічного засвоєння процесів вивчення географічних курсів, соціологічних, економічних, екологічних понять і термінів, сучасних прийомів дешифрування і використання аерокосмічних матеріалів, оволодіння прийомами вимірювання параметрів природного середовища, оцінки географічних явищ і процесів, комп'ютерного опрацювання і подання географічної інформації;

3) формування загальної географічної культури та географічного мислення на основі здобутих географічних знань і вмінь шляхом оволодіння прийомами пізнання географічного простору та адекватної поведінки в ньому, навчання мови карт, космо- і аерофотографувань, розуміння географічних законів і закономірностей просторових взаємозв'язків між природними і суспільними об'єктами, розселенням, геоекологічною ситуацією та ін. Обсяг цих знань має бути стандартизованим стосовно освітніх;

4) проблемності навчання, підвищенню зацікавленості до географічних процесів; це можливо при проблемному викладанні тексту, застосуванні, впровадженні у викладання географії геоситуаційного підходу;

5) використанню різноманітних форм занять зі студентами, що оптимізують навчальний процес (лекції, семінари, ділова гра та інші прийоми засвоєння матеріалу із застосуванням традиційних і новітніх експедиційних, лабораторних, технічних, комп'ютерних засобів аналізу карт, пізнання цікавих фактів тощо);

6) розвитку умінь самостійного мислення, спостереження, нагромадження фактів, формулювання висновків - здобуття географічних знань шляхом оволодіння методом порівняння, типізації, районування, комплексування процесів і явищ, з'ясування їхньої палеогеографічності, історичності; виробленню уміння працювати з текстами, довідковими матеріалами;

7) практичному застосуванню здобутих географічних знань і набутих умінь.

В університетській географічній освіті вагомого значення набувають навчально-виховні плани, забезпечення їх відповідним культурним змістом; реалізацією принципу наочності, концентричності і країнознавства; ефективністю засвоєння географічного матеріалу студентами завдяки методам, властивим природничим наукам (спостереження, дослідження, демонстрація об'єктів, екскурсії).

Серед учених та методистів України немає єдності при виборі принципів побудови навчальних програм. Одні (П.О. Масляк, Я.Б. Олійник) застосовують регіональний підхід до розкриття навчального матеріалу (детально розглядають територію, область, країну, групу країн), послідовно вивчають найважливіші компоненти природи, природні комплекси регіонів, галузі господарства. Інші (В.П. Корнєєв, А.Й. Сиротенко, Л.І. Крутлик та ін.) пропонують за основу конструювання навчальних курсів брати провідні педагогічні ідеї, парадигми, загальні поняття. Це дає можливість зосереджувати увагу на засвоєнні і використанні теоретичних знань, поєднувати реалізацію із конкретизацією, застосовувати різноманітні прийоми. Але цей підхід має недоліки, оскільки студенти здобувають фрагментарні знання. На наш погляд, оптимальним є поєднання цих двох підходів (див. рис. 1, 2).

Оцінка ефективності програми є невід'ємною частиною її розробки. Ефективність програми оцінюють на початковому, проміжному і кінцевому етапах навчання. Перша (вихідна) оцінка є складовою аналізу, що спонукає до висновку про потребу зміни програми. Проміжна оцінка пов'язана із взаємодією між програмною комісією і викладачами, які експериментально перевіряють програми або беруть участь в обговоренні її життєздатності відповідно до різних умов навчання. Остаточна оцінка - це результат дослідження впливу програми на студентів, викладачів. Кожна форма оцінки програми є складовою її розробки й апробації. Викладач постійно вирішує питання, пов'язані із викладанням географії як самостійного предмета або як складової комплексного (багатопредметного чи міжпредметного) курсу.

Програми складають із врахуванням принципу *концентричності*, який дає змогу викладачеві, студентові повернутися до вивченої теми, а викладачу на складнішому матеріалі поглиблювати, розширювати знання студентів. Оскільки найбільш доступним для студентів є матеріал для вивчення та спостереження за місцевою природою, в основу вивчення географічного матеріалу покладено країнознавчий принцип, який орієнтує студентів на ознайомлення з природою своєї місцевості.

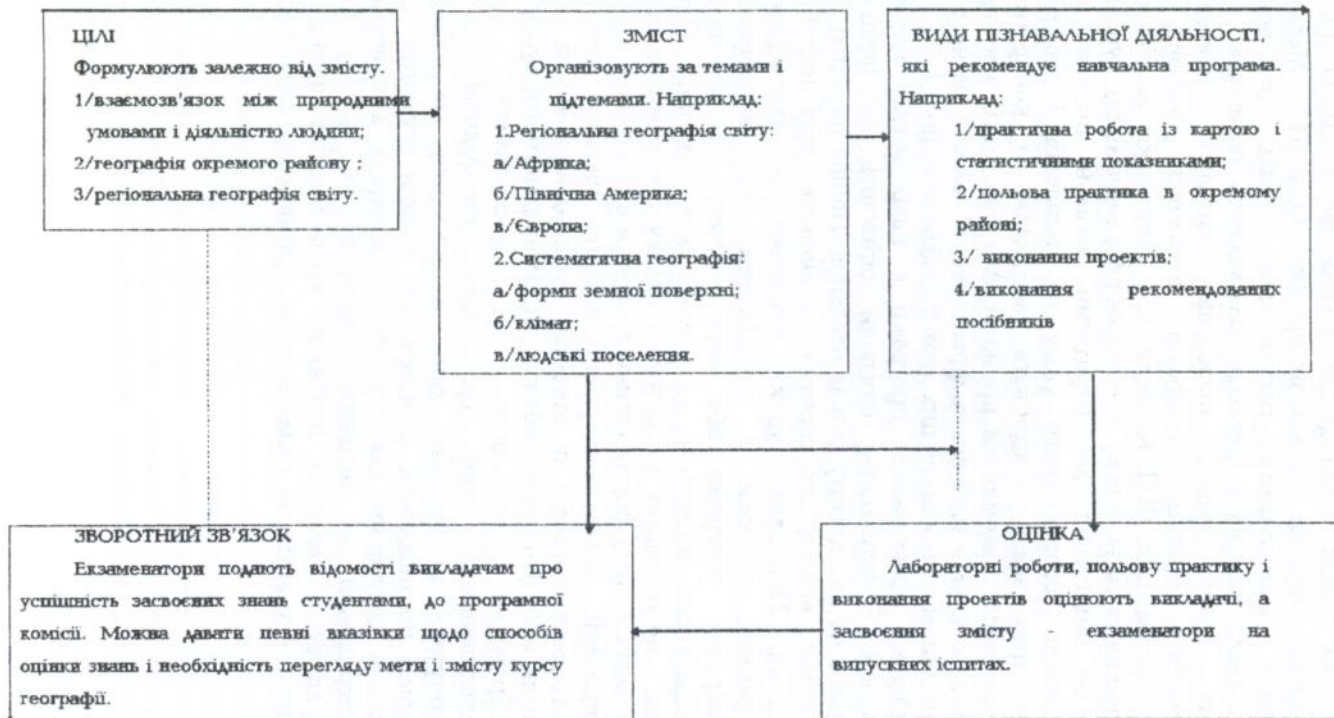

Рис.1. Схема навчальної програми з географії

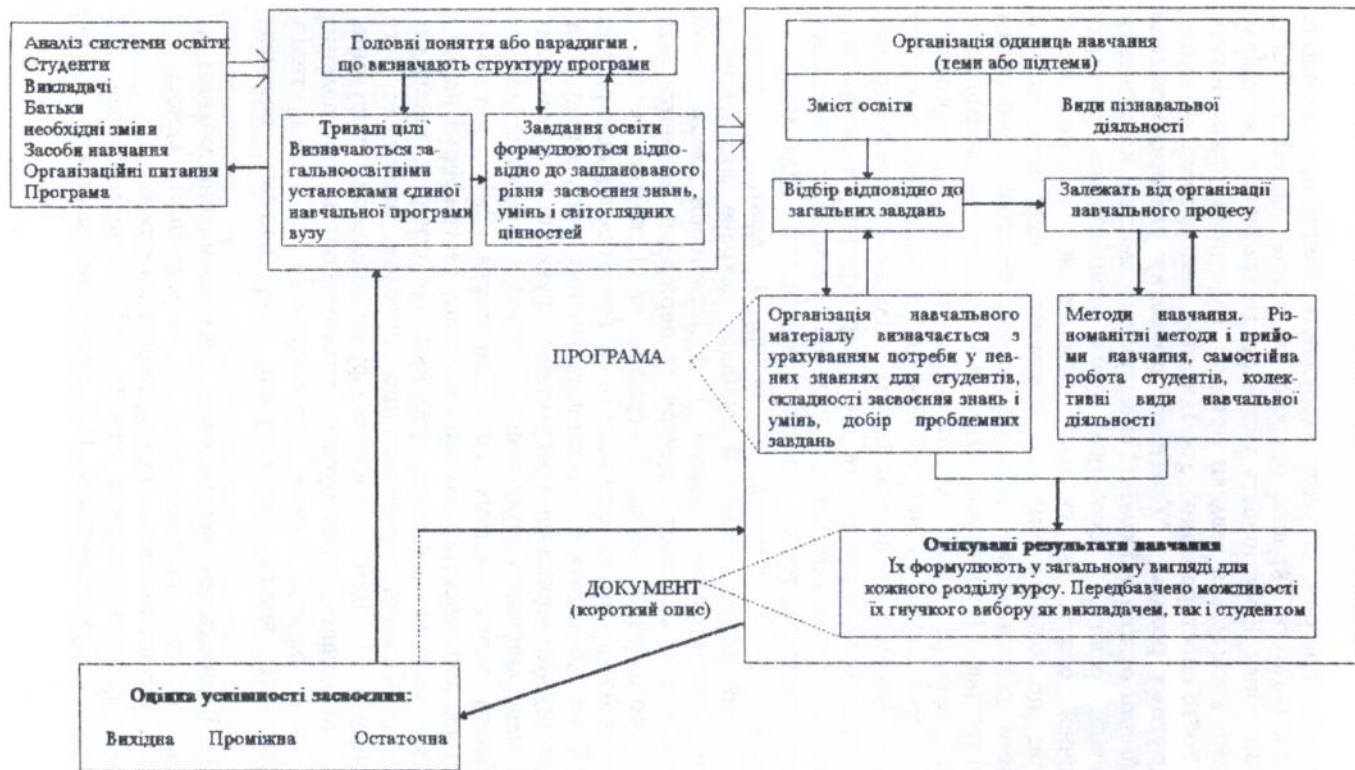

Рис.2 Процес розроблення навчальної програми з географії

Відповідно до програм, студенти здобувають знання про розмаїття природних багатств України, охорону їх, працю людей у різних природних зонах. Ефективність засвоєння географічного матеріалу студентами досягається завдяки методам, властивим природничим наукам, тобто спостереженню, дослідженню, демонстрації об'єктів.

У другому розділі "Тенденції розвитку університетської географічної освіти в Україні" аналізуються змістові компоненти географічної освіти, особлива увага приділяється розгляду географічної освіти як складної комплексної та методичної структури, що об'єднує комплекс взаємопов'язаних наук, які є її змістовими компонентами. Проаналізовано змістові компоненти фізичної географії (охоплюють загальне землезнавство, ландшафтознавство, геоморфологію, кліматологію, гідрологію, географію ґрунтів, біогеографію та ін.), економічної і соціальної географії (географія населення, промисловості, сільського господарства, транспорту, обслуговування та ін.), картографії та напрямків географії (політична географія, історична, медична, рекреаційна, природних ресурсів, тощо). Спостерігаються різні підходи до їх визначення (М.О. Булатов, Р. Бекон, І. Кант, Г. Гегель). Гуманістичний аспект категорій знайшов яскраве вираження у структурі географічного знання і в історичній зміні такої структури, яка складається з центру та периферії, елементи якої утворює географічна наука. Географія, як і кожна наука, є системою найзагальніших категорій та системою більш конкретних категорій, які забезпечують масштабне бачення світу, а тому вони здатні виконувати евристично-регулятивну функцію в подальшому пізнанні навколишнього середовища. Географія розв'язує властиві їй проблеми через систему своїх категорій. Зміст категорій уточнюється, доповнюється залежно від стану географічної науки і освіти та суспільно-політичної практики. Це створює необхідну базу для розв'язання термінологічних проблем: явище має бути об'єктивним і цілісним у системно-функціональному розумінні; термін однозначним, враховувати етимологічність поставлених питань та традиції, мати процесуальну і продуктивну характеристики явища, враховувати перспективи розвитку поняття.

За В.І. Вернадським, неможливим є відокремлення людини від біосфери, людина розглядається в нерозривній єдності з тваринним, рослинним світом та людською культурою.

Чимала кількість відомих вчених (З.М. Измагальбетова, А.Б. Башикова, В.О. Сухомлинський, Н.В. Васильєва) вважають, що без

обґрунтування проблем пошуку шляхів гармонізації відносин із природним середовищем, "введення" аксіологічних цінностей пізнання в логічну структуру науково-пізнавальної діяльності і в практику викладання географічних курсів ні наука, ні суспільство, ні техніка не можуть успішно розвиватися.

У дослідженні особливу увагу ми звертали на: важливість проблеми пошуку можливостей досягнення найвищої ефективності лекції (семінару тощо) з географії, бо саме на них студент ознайомлюється з новим матеріалом, а, отже, здобуває географічні знання, розширює свій категоріальний апарат (К.Д. Ушинський); вимоги до географічних знань (Б. М. Кедров), повнота, оперативність, гнучкість (І. Я. Лернер); використання у навчально-виховному процесі творчого підходу; широкі можливості міжпредметних зв'язків, інтеграції різних галузей знань; застосування системного підходу, принципу цілісності, історичного та порівняльного методів, методу польових досліджень, картографічного методу і дистанційних спостережень; територіальні географічні системи, при картографуванні яких здійснюється змістове розчленування (компонентне, системне або підсистемне) з урахуванням таких принципів визначення геосистем у географії, як: 1) генетико-морфологічний (походження і будова); 2) позиційно-динамічний; 3) зв'язок по лініях руху; 4) загальність та функціонування територіальних одиниць (найменша система - заплава річки, її довжина, а найменша одиниця - фації, які об'єднуються в урочища, урочища - в місцевість і т. ін.).

Географічна освіта робить свій внесок у розвиток навичок усного мовлення, а також знань про людину і суспільство з погляду просторових аспектів повсякденного життя й міжнародного взаєморозуміння. Вона сприяє: розвиткові інтересу до навколишнього світу й різноманітності природних і соціальних явищ на Землі; умінню сприймати красу природи, з одного боку, і відмінності в умовах життя людей, з іншого; формуванню відповідальності перед майбутніми поколіннями за стан навколишнього середовища; розумінню важливості знань про навколишній світ у разі прийняття рішень; готовності адекватно і цілеспрямовано використовувати знання і навички, набуті під час вивчення географії, особливо в громадській і професійній діяльності, в пошуку розв'язання локальних, регіональних, національних і міжнародних проблем.

Розгляд терміна "гуманізація" показує, що визначення його є неоднозначним: від трактування як аспекту самовиховання (О.І.

Вишневський, І.М. Журавленко) до характеристики як світовідчуття і світосприйняття, призначення яких - розвивати творчі здібності студентів, виховувати в них емоційно-чуттєве ставлення до світу (В.О. Алексєєва, В.П. Зінченко, О.Я. Савченко). Гуманізація освіти ґрунтується на взаємоповазі до творчості, демократичних відносинах. Це, передусім, повернення до людини, "розвиток творчої індивідуальності в умовах використання педагогіки співробітництва і самоврядування колективів молоді та їхніх організацій; це повернення до людини як мети, а не засобу прогресу суспільства; це використання об'єктивності і науковості при вивченні різних явищ і процесів" (М.Б. Заславська).

Ми вважаємо, що гуманізація навчання географії досягається завдяки відображенню в підручниках у цікавій та доступній формі основних рис природи, життя і побуту людей. Підручник має бути просякнутий ідеями рівності, поваги до всіх народів, гуманного ставлення до всього живого. Першоосновою гуманізації є, насамперед, відродження духовності (концентрація всіх зусиль освітньої системи на формуванні духовного світу особистості).

В умовах гуманізації географічної освіти змінюється усвідомлення студентами екологічних проблем, які сприяють гуманістичному баченню світу, обґрунтуванню нового розуміння природи, людини, суспільства (І.М. Пономарьова).

Університетська географічна освіта забезпечує підготовку географів, фізико-географів, соціо-економіко-географів, геоморфологів; біогеографів, геоекологів, виходячи з призначення змісту і структури програм підготовки спеціалістів.

Університетська географічна освіта має п'ять основних блоків дисциплін: гуманітарних, фундаментальних природничих, фундаментальних географічних, кваліфікаційних, навчально-виробничої та педагогічної практик. До кожного з блоків включають дисципліни обов'язкові і за вибором студентів.

Усвідомлення наступу екологічної небезпеки, яке зародилося у надрах науки і дістало підтвердження у рішенні Конференції ООН 1982 р., дуже швидко трансформувалося за допомогою засобів масової інформації у незвичайне для всієї попередньої історії географічної науки і освіти специфічне соціокультурне явище - екологізацію свідомості людства.

Екологізація - безпрецедентний процес, який не має аналогів в історії науки і суспільства за своєю потужністю. Він покликав до життя включення практично в усі науки проблем відносин людини і середовища, формування нових галузей знання, зміни уваги

суспільства і державних органів до окремих наук, створення нових моральних учень, радикальних груп тощо. Він зумовив і нове піднесення як самої науки географії, так і геоекологічної освіти щодо можливості виступити з даними про екологію людини.

На основі узагальнення результатів дослідження зроблено такі **ВИСНОВКИ:**

1. У період розбудови системи вищої освіти в Україні особливої вагомості набула географічна освіта в університетах - провідних науково-освітніх закладах країни. Водночас аналіз розвитку університетської географічної освіти в Україні свідчить про недостатню її ефективність. Розв'язання проблем розвитку географічної освіти в університетах України забезпечується за умов розробки відповідних наукових засад: історичного аналізу, виявлення і узагальнення вітчизняного досвіду розвитку університетської географічної освіти.

2. Дослідження історичного досвіду вітчизняних університетів, особливостей сучасного стану й тенденцій розвитку, а також категоріальний аналіз проблеми у філософській і психолого-педагогічній літературі дали змогу визначити поняття "університетська географічна освіта". Вона розглядається як система природничих наук, що має міждисциплінарний характер і забезпечує найбільш повну систему знань про взаємодію живої і неживої природи на всіх ієрархічних рівнях природничих і природно-техногенних екосистем.

3. Згідно із системно-змістовим, структурним та функціональним розглядом об'єкта дослідження нами визначено сутність і мету університетської географічної освіти, основні суперечності розвитку, форми підготовки фахівців-географів у класичних університетах.

4. Визначено тенденції розвитку університетської географічної освіти, які спрямовано на розширення географічних знань студентів завдяки гуманізації та екологізації вузівської географії. Гуманістичний аспект змісту університетської географічної освіти розглядається нами як основа її трансформації, що виражається у відображенні в літературних джерелах та курсах з географії основних рис природи, життя і побуту людей, гармонійної взаємодії суспільства і природи, повернення до людини як мети, а не засобу прогресу суспільства, використанні об'єктивності і науковості при вивченні різних явищ і процесів.

Екологізація університетської географічної освіти вимагає реорганізації (вдосконалення, оптимізації) на основі глибокого

філософського та психолого-педагогічного осмислення проблеми з урахуванням структури географічних та екологічних знань, сучасного рівня розвитку географічної та екологічної науки, визначення соціальних функцій екології у суспільстві, традицій, звичаїв та історичного досвіду українського народу у цій сфері.

5. Аналіз існуючих навчальних програм, підручників, посібників та різних нормативних документів свідчить про необхідність розроблення національної Концепції безперервної екологічної освіти, яка б розглядалася, зокрема, як невід'ємна складова географічної та гуманітарної освіти студентів географічних факультетів університетів України.

3 розкриття екологічних засад змісту університетської географічної освіти на основі аналізу екологічного стану в Україні впливає, що необхідно внести зміни у практику роботи вищих закладів освіти. В університетах доцільно вводити фундаментальні екологічні поняття у навчальні дисципліни, створювати спеціальні географо-екологічні (геоекологічні) курси, заохочувати студентів до науково-дослідної діяльності, запроваджувати сучасні технології навчання, орієнтовані на розвиток екологічного мислення.

6. На підставі аналізу тенденцій розвитку університетської географічної освіти визначено змістово-процесуальні тенденції: збалансованість фундаментального, спеціального, психолого-педагогічного, науково-дослідного, культурологічного блоків; впровадження синтезованих курсів, створення міждисциплінарних навчальних комплексів, навчання за індивідуальними програмами; впровадження активних форм навчання студентів, введення в практику ефективних педагогічних технологій.

Визначені у дослідженні тенденції розвитку університетської географічної освіти мають велике значення для всієї системи вищої освіти в цілому. Вони можуть становити теоретичну і методичну основу для встановлення шляхів реформування системи географічної освіти в Україні.

7. Результати дослідження дали можливість запропонувати перспективні напрямки подальшої розробки проблеми: розроблення методологічних основ університетської географічної освіти; вивчення системних властивостей університетської географічної освіти як компонента безперервної освіти, особливостей науково-методичного забезпечення цієї галузі освіти; створення структурно-функціональної моделі безперервної географічної освіти, що інтегрує довузівський, університетський і післядипломний рівні підготовки педагогічних кадрів.

Список опублікованих праць.

1. Сатановська Л.А. Висвітлення проблем економічного розвитку при вивченні географії України //ВісникХарківського державного університету. - 1997. - №392. - С.19-25.

2. Сатановська Л.А., Тюптя Л.Т. Про поняття "Освіта" і "географічна освіта" //Вісник Київського університету. Серія: соціологія, психологія, педагогіка. - 1996. - Вип. 2. - С. 201-206.

3. Сатановська Л.А. Екологічна освіта і виховання - додаткова складова предмету географії //Вісник Харківського державного університету. - 1997. - № 394. - С. 58-64.

4. Сатановська Л.А. Неперервність екологічної освіти учнів у навчанні географії //Матеріали наук.-практ. конф. "Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми". - Чернівці. - 1996. - С. 308 - 310.

5. Сатановська Л.А. Географічна освіта в системі університетської підготовки //Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. "Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку". - Ч.2. - К. - 1996. - С. 46 - 49

6. Сатановська Л.А. Педагогічні умови забезпечення наступності у вивченні географії в школі та вузі //Матеріали Міжнар. наук.- практи. конф. "Проблеми наступності та інтеграції змісту навчання у системі "Школа - ПТУ - ВНЗ". - Вінниця. - 1996. - С. 94 - 95.

7. Сатановська Л.А. Сутність традиційних понять: обряд, свято, символіка //Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. "Традиції виховання у світовій народній педагогіці. - Ч. 1. - Київ - Рівне. - 1995. - С. 90-93.

8. Сатановська Л.А. Системний підхід до формування в учнів національних цінностей засобами географії //Матеріали міжвуз. конф. "Педагогіка миру в навчально-виховному процесі школи і вузу". - Рівне. - 1995. - С. 224-225.

Сатановська Л.А. Розвиток географічної освіти в університетах України (1945 - 1990 рр.). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 - теорія та історія педагогіки. - Київський університет імені Тараса Шевченка, Київ, 1997 р.

Дисертація містить дослідження історико-педагогічних, географічних і методичних аспектів університетської географічної

освіти. Здійснено аналіз процесу розвитку географічної освіти за період 1945 - 1990 рр; суть понять "освіта" і "географічна освіта", "зміст географічної освіти". Теоретично обґрунтовано зміст та змістові компоненти університетської географічної освіти. Розкрито сутність основних тенденцій розвитку університетської географічної освіти в класичних університетах України - гуманістичного аспекту та екологічних засад змісту як основи його трансформування.

Ключові слова: освіта, географічна освіта, зміст освіти, зміст географічної освіти, тенденції розвитку.

Satanovskaya L.A. Развитие географического образования в университетах Украины (1945 - 1990 гг.). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - Теория и история педагогики. - Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев - 1997 год.

Диссертация содержит исследование историко-педагогических, географических и методических аспектов университетского географического образования. Проведен анализ процесса развития географического образования за период 1945 - 1990 гг; суть понятий "образование" и "географическое образование", "содержание географического образования". Теоретически обосновано содержание и содержательные компоненты университетского географического образования в классических университетах Украины - гуманистического аспекта и экологических начал содержания содержания как основы его трансформирования.

Ключевые слова: образование, географическое образование, содержание образования, содержание географического образования, тенденции развития.

Satanovskaya L. Development of geographical education at Universities of Ukraine (1945 - 1995). Manuscript.

Dissertation for degree of Master in Pedagogical science, specialty 13.00.01 - theory and history of pedagogy, Kyiv Taras Shevchenko University, Kyiv, 1997.

Dissertations contains investigations of historical and pedagogical aspects in teaching geography at Universities different approaches and methodics.

An analysis of development in teaching geography in 1945 - 1995 period was done, as well as of the following notions such as "education" and "training in geography".

Content and its components in classical university education in Ukraine was given a theoretical proof - a humanistic aspect and an ecological source of which is a basis of its transformation.

Key words: education, training in geography, content of education, content of geographical education, tendencies of development.

430957

AB 39.075
AB 39.075

**Підписано до друку 19.11.97.
Різографічний друк.
Тираж 100 примірників.
Віддруковано СП "Різо-Принт",
Київ, вул Дмитрівська, 30,
тел./факс (044) 216 4298, 216 2910, 216 5431**